

“Ortxen zifian agertu
 mutil artzaiari
 errukia artuta
 Euskal-erriari...”

Ta gaur bertan ere lañoa ta illunpea obetogo ikusten ditugu baztarretan... Euskera atzeraka dijoakigu... Ta euskerakin batera gure fedea ta erligio santua ere bai. Ori alde batetik. Bestetik, berriz, gure izakera guztia galtzen ari gera. Gaubaren atzaparretan arkitzen gera. Ito-zorian gaude oraintxe... Bañan bein da betiko emen Arantzazun dago kokatuta gure itxaropen guztia: Arantzazuko Andra Maria... Ta ori dala-ta, eliza berri bat jaso diogu Amari emen Arantzazun. Ta gure erriaren antze ta irudia duala esango nuke gañera... Atze-alde ori illun ta zoko billatzen det: Euskal-erria da, oraindik illunpetan dagoan erria, bizi-nai larrian dabillen erri maitea... Baño emen, aldare nagusi-gañean egunsentia bezelatsu jaiki zaigu Ama Birjiña. Ta poza ta itxaropena ta bizitza berri bat eskeintzen digu guztioi...

“Ekin ta yarrai” dezagun ba, Amaren babesean:

“Ortikan zaude Euskal-erriko
 seme gaixoen begira,
 gaur zure seme oien kontrako
 etsaiak ugari dira.
 Zugana gatoz, Ama maitea,
 zure mantupe argira
 Ixuri zazu zure indarra
 euskal-biotzen erdira”.

(Arana S. I.)

Julian Alustiza Aita, O. F. M.

Amaiketan Maipuruak Barandiaran jaunari eman dio itza.

AXULARREN EGINKIZUNAK ETA AXULARREN IZENA

Andre eta gizonak:

Emen aurten Euskaltzaindiaren orde zospatzea ongi iduritzen zat Axularren eginkizunak eta Axularren izena. Axular, badakizue danok Urdazurikoa zala, baiñan Urdazuritik gazterik irten zan ta egin zituen bere ikaskuntzak Iruñian eta Tarbes eta

beste leku batzuetan, enaiz orain ongi oroitzen, eta azkenik apeztu zan; apezturik eraman zuten Sarara eta Saran izan zan apez-nagusi eta han urteak igaro zituen, baita an zegola idatzi zuen liburu eder bat: *Guero*. Liburu ori leku askotan edatua ibili da eta guregaiño iritxi zaigu naiz-eta izan irureun urtetik goitik ori argitaratu zuela. Eta azkenik, Axular ere il zan, beste guziak iltzen diren bezela. Baina bere oroipena ezta oraino il, ez bere liburuan, jakina da, ez eta ere erriaren oroimenen artean. Orre-gatik nik uste'et egoki izango dela, gaur, bederen, emen erriak zer dion beragaz zerbait agertzea. Ara ba, nik askotan entzun izan nituan zenbait gauza. Axular, jakina da, erriaren aurrean gizon ospatsua, gizon aundia, beste gizonak ez bezalakoa zan, eta zenbat eta geiago mendeak igaro, nik uste, Axularren oroipena aundiagoa izan dela.

Aa baa, orain ari naiz mintzatzen han Saran bezela, neronek ere baaldakit ze mintzaera darabile'an; batzuetan Ataungoa, bes-teetan Sarakoa, bestetan nik eztakit nungoa. Baña barkatu.

Ala baa, diotenez, Axular joan bear zen bere ikaskuntzak egitera Salamancara, bainan Salamancan bear zituen urteak bere ikaskuntzak amaitzeko; ta bazen (batzuek diotenez Salamancan bertan, beste askok Saratik urbil an Sarako lezeetan) daebraua. Berak ere bazuen eskola eta berarekin, ikasleak artzen zittuen eskola guztiak. Ikaskuntzak debruakin egiten zittuztelarik, etzan ainbeste kostat, ez diru, ez eta ere urte, eta Axularrek eta bere anai Atarrabiok uste zuten Sarako lezean bere estudioak egitea obe izango zala eta joan ziren deabruaren eskolara. Ta baziren beste geiago ere debruaren eskolan, han beren ikaskuntzak egite'a joan-nak. Deabruak etzuen diruren bearrik, orduan etzioten deabruari deus'e ordaintzen. Ba! deus'e! zerbait bai, urtearen azkenean aren mendean betiko gelditu bear zen eskolari aietako bat. A! Gan zan urtea eta leen ezlut esan, baña o'ain esaten det, urte batean eskola guztiak artzen ziren deabruaren eskolan, eta Axular eta bere anaie biziki pozik andik irteteko beren ikaskuntzak egiñak eta beste lagunak ere berdin noski, bainan bazuten bioz-min bat sartua, ge'oz eta barnea'o ta au zan:

—Guetako bat emen gelditu bear betiko debruaren mendean. Orduan, iritxi zela'ik andik irteteko eguna, deabruak esan zien:

—Ba'akizute ne'ekin bat geldittu bear duela.

Besteak:

—Bai yauna.

—Orduan zuek ikus nor nerekin, nere mende izain den betikoz.

Eta an ziren eskolari guztien artean egin zuten txotxala-motx, ea nor gelditzen, eta ara, zorigailteaz, Axularren anaia irerri, orduan Axularren anaia, Atarrabio, an gelditu bear. Baña Axular errukitu zan, biotz-berakoa biziki eta gero maite zituen bere inguruko denak. Eta balipait bere anaia. Eta anaia ikusirik apha-
dua eta illundua esan zion:

—Atarrabio anaia, etzaaz orren apal da ilun gelditu, ni geldituko naiz zure tokian, joan zaitte gure gurasoen etxera ta esan aiei nola ni gelditzen naizen debruaren mendeko betikoz.

Bainan orduan esan zien bere lagun guztiei Axularrek:

—Begira, zuek irten gaur eguerdian, xuxen, lerro lerroan, bata beste'en atzetik, ta bakoitzari galdetuko dio debruak: ¿Nor gelditzen zerate nerekin? Ta bakoitzak esan bear du: Nere gibeletik eldu dena. Ori esan bear duzue denok.

—Bai mutil, esain diagu. Ala, ordua iritxi zela'ik abiatu ziren irteten eguerdi-eguerditan beetik goitik an zuloan. Eta debrua an zen beti barnean, baiñan zuloaren ondoan, galdetzen irteten zanari, eta:

—¿Nor gelditzen da nerekin?

Ta asi zan lenengoa esaten:

—Nere gibeletik eldu dena.

Bigarrenai:

—¿Eta zu gelditzen zare?

—Ez, nere gibeletik eldu dena.

Irugarrenai:

—¿Ta zu?

—Ez yauna, nere gibeletik eldu dena.

Ta ala azken artio; ta azkenekoak e'e erran zion:

—Ez yauna, nere gibeletik eldu dena.

An zen Axular. Axularri galdetu zion:

—¿Nor gelditzen da?

—A! Nere gibeletik eldu dena.

Eta irten zan. Axularren gibeletik nola eldu baizen bere itzala, euzkia goian baizen, eguerdian, eta itzala beerean oino zuloan, lezearen barnean, zas! debrua gan zen itzalaren gaine'at eta atxeman zuen, artu zuen berekin, betikoz, eta Axular gelditu da itzal gabe. Axular gaixoa betiko itzal gabe gelditu zen.

Ba'akizue o'ain, gure mende ontan itzalak deus ezta esan nai; baña leen, leengo mendetan etzan ala. Itzala erromatarren denboratik gure errietan sartua den sinestez, itzala da bakoitzaren anima. Eta orrek esan nai Axular gelditzen zala anima gabe. Ala izan leike, baña gero ikusiko degu ezdala guztia egia izain. Ala Axular atera zen ongi eskolatua eta biotz ona eta burua biziki

argia, eta leen esan de'ana, ein zuten Sarako apez-nagusi ta an bizi zen eta an il zen, baina 'in tzuen lan ongi. Bazuen o'i bai, aal izigarria; bein, goiz eder batez, udako goiz eder bat, etorri zen bera ikustera gizon bat, ederki yantzia, eta lenengo agurra egin zion eta ala izketan a'i ziela'ik, begira biak Sarako landetara ta ikusirik nola ango landetan gariak elduak ziren, gorri gorri, ta iduzki e'erra baizen esan zion lagun orrek Axularri:

—A! ze landa ederrak, galsoro ugariak.

Ta Axularrek esan zion:

—Bai ala da, ta orduan bere lagunak:

—Baditut nik zaldi ederrak oiek ongi zanpatuko lituzkenak.

Ba'akizute leengo denboretan beintzet, o'ain ere bai toki batzuetan, zaldiz gariak t'ogiak yotzen dituzte; bainan Axularrek ongi zekien nor zen an etorri zena beragana eta zer esan nai zuen itz oekin bere lagun orrek, t'esan zion:

—Bai zuk izain dituzu zaldiak..., badittuk nik ere, bai, makila politak zaldi oiek bere bidean itzularazteko.

Ta beste'ik esan gabe laguna joan zan. Lagun ori nor zen? Bere anai Atarrabio. Ara, zori alde aundikoa. Bat, ora, biziki ona: bestea, debruan eskolatuak biak izan arren, deabruain eskolakin bakarrik geldittua Atarrabio, gaiztoa. Eta ala, bazkalondoan esan zion bere neskari Axularrek.

—Ikusten baduzu Larrun gaiñean laiño bat esaidazu:

Ta ara nun Axular joan zan lo e'itte'a eta bereala deitzen dio neskak:

—Larrun gaiñean laiño mota txiki bat ageri.

Yeiki zan, joan zan an Bolanteiko zelaira, bere liburua eskuan, ari otoitz egitte'a, Yainkoari otoitz egitte'a, bere anai gaiztoaren zaldiak bere erriko garia zanpatze'a etorri ez ditezen. A'i zelaik otoitz egiten, eldu zen eate-ots izigarri batekin arri ehauntsia Larrundik beetik eta bera larri, ustez-eta Atarrabiok irabaziko zuela. Bainan artan a'i zela, ostikoa aide'a bota zuen eta bere oñetakoak aidean an ziren ta an ezkutatu ta etzittuen geiago ikusi. Baña ezta arririk ere etzan bere erriko landetara erori. Ori zan Axularren aal izugarria. Bainan Axular noizbait il bear, zaartu zen, eta uste zuen laster ilko zela; orduan, nai zuen beintzat iltzen zan orenean bere anima berekin izan, eta nola anima, itzala, bakarrik meza erdikoan irteten baizitzaion eta bestela ez, nai zuen il meza erdiko puntuan, eta ala bere serbitzaria'i, gizon jatorra, Saratarra, esan zion:

—Aizu, biar meza erdikoan, puntu artan ilko nazu.

—Ez yauna, erotu ein al tze'a.

—Ez, ez, ez...

Eta berari erran zion zerta'ako ta zergatik esaten zion ori eta orduan bere serbitzariak agindu zion:

—Bai yauna, ilko zaitut. Eta an zen mezan, arma eskuan, serbitzaria, noiz il bear ote zuen bere nagusia eta meza erdiko puntuan bere buruari:

—Baina olako gizon saindua zerta'ako nik il bear det? Ez deaat, ez, ilko eta itzuli zen ta gero andik irten da Axular'ek esan zion:

—Zerta'ako ez nazu il.

—Eta besteak:

—Yauna! baina nik sekula're ez, sekulan etzaitut ilko.

—Baina eztakizu bertzela ni iltzen banaiz itzal gabe eznaizela zerurat sartzen aal?

—Beno, orduan biar ilko zaitut. Beste egunean joan zen, arma eskuan, an egon zen bere apeza iltzeko asmoan. Bainan orduan ere burura etorri zitzaion:

—Baina, baina nola iltzen al dut nik gizon au? Ez, ez, ezdut ilko sekula.

Berriz ere Axular'ek:

—Baina, mutil, zertako eznauk il? Biar il nazak.

—Bai ilko zaitut ba.

T'irugarrenean, alaxe, bere arma eskuan, ilko det, ezdet ilko, ilko det, azkenean, zas! begiak itxita arma Axularren gaiñera ta il zen ta orri eskerrak, Axular bere itzalorekin il baizen, o'ain zeruan baita.

Ala, ikusten dezue erriak ze oroipen duen Axularrezaz. Ba-dira geiago're. Bainan oraingoz ori aski izango da. Bakarrik esango dizutet nola baden Euskalerrian ipui asko gai ortaz. A'alarko mendian lenengoz entzun izan nuen ipui bat eta han esaten zien:

Bazen denbora batean han emazteki bat. Emazteki o'i biziki ederra agertzen zen Muruko mendian. Gizon bat igo zen ta biak, gizonak ta emazteki orrek, ezkontzeko itzak elkarri eman, ta baita ezkondu ere, ta han Beasaingo mendian, ango baserri batean biak bizi ziren. Izan zituzten aurrak. Zazpi. Bainan ezkondua baizen emazteki ura, ta esan emen zion bere gizonari ezkontzean:

—Bai ezkonduko naiz zu'ekin, bainan gauza bat bear dezu egin: Sekulan ni ezazu ikusi bear elizan. Nere aurrak ere ez.

Gizonak, maite baizuen, agindu zion baietz, ala izain zala. Eta etzan sekulan emazte o'i elizara joaten, gizona bai; bazituzten zazpi aur, etzituzten bataiatu, baña gizonak egun batez bere artean zion:

—Bainan, bainan, ¿ze kristau naiz ni? zazpi aur eta o'aindio bataiatu gabe. Ba! artuko dittut aurrak beren ama'ekin gurdi batean ta e'amango dittut biar elizara.

Ta ala egin zuen. Lotu zituen berak gurdian ta abiatu zen. Bainan abiatu zela'ik emazteki aren lokarriak su ta gar erre ziren ta bera aidetan joan zan esanez:

—Nere aurrak mundurako, ni Mururako.

Ori da Mari-Munduko. Leku batzuetan Anbotoko Mari Urraka, beste toki batzuetan Txindokiko Mari, beste batzuetan Puiako Maia, denak berdin, bainan zazpi aur oietatik bi, zaarrenak, oiek ziren: bat Axular eta bestea Mikelats, bat ona, bestea gaiztoa, munduan ala dire. Ama batetik ona edo gaiztoa, andik sortuak, asera ona ta asera gaiztoa. Ara ba nola leen leenagotik Euskalerrian ziren gaiak Axularri eta here anaiari ezarriak izan diren gero denborarekin.

O'ain esan nezake beste gauza bat ipui oni buruz. Gai oek ikusi ditugu edatuak ez orain, baita leenagotik ere, Euskalerrian. Bear bada gai batzuek Euskalerritik urrun. A! askotan Euskalerrian bildu izan ditugu olako gai asko, ta ustez-eta bertakoak direla, ta gero denborarekin bear bada yakiten degu eztirala arras emengoak. Batzuetan gertatzen da badirela hor munduan edatuak aspalditik, bear bada munduan bizpairu aldiz mundu guztiari bira emandakoak. Ara baa, gai batzuek emen bertan sortu eta bertan direnak. Beste batzuek bertan sortu eta edatu direnak. Beste batzuek urrundik gugana etorri, emen zabaldu ta beste toki askotan bezela zabalduak dabiltzanak. Eta ortarako bear ditugu guk emen gure Euskalerra ontan bildu al dugun guztian gairik geienak, denak, al badegu. Gero ikusiko degu zer gai diren emengoak bakarrik zer gai diren onera etorriak, nolanaiz ere batzuek eta besteak euskaldunak artuak ta beretzat erabiliak. Da ara nola, len esan de'an bezela, gerta liteke emen dabilzan gai batzuek urrundik etorriak izatea, eta bear bada bira asko munduan emanak izatea. Bein Kortezubin, Santimamiñeko arzuloan lanean ari giñela'ik Aranzadi, Eguren eta ni, antxe gizon batek, angó adiskide batek, Lezikako nausiak esan zi'an:

—Bada or Txapelan koba 'o koba-ederra esaten dioten koba bat, or Nabarniz aldean, da bear bada an ere izain dire gauza'en batzuek zuentzat garrantzi aundia duenak, ta nik esan nion:

—Ba nai al dezu gaur bazkalondoan biok goazan toki artarat?

—Bai, joango naiz.

Ta ala biok joan giñan eta an, beetik goitik, gijoantzela arzulo artara, bidean, erdialdean bazen zulo aundi bat, ta esan nion:

--Zer zulo da au?

Ta esan zi'an:

—Oek zuluak basurdeak ta lengo denboretan otsoak arrapatzeko tranpak ta zuloak izaten zi'en.

—Ta nola atxematen zenduen emen basurde edo otsoa?

—Eztezu zuk sekulan aittu zulo ontako ipuia?

—Ez.

—Ba esaten dabe emen bidean, otsoak-eta ibiltzen zien garaian, egiten zutela zulo aundi bat, baarnetik zabalago atakan baño eta gero ataka ori isten zutela, estaltzen zutela abar batzuekin. Ta basurde edo otsoa an igan zela'ik, ustez-eta lur gogorrean oña jartzen zuela, sartzen zan tranpan abarretatik beera eta an gelditzen zan betiko eta ge'o batebat etortzen zela'ik bertan iltzen zuen. Ala, esan zidan gizon orrek ipui au:

Bein, emen, Oma'ko zuloan, omen zen otso bat, eroria; aldian aldian gora jauzi bat e'iten zuen, burua ateratzen zuen kanporat; baño, ezpaizuen nun bere atzamarrak jarri, erortzen zen. Ta ola egun batez atxurra eskuan gizon bat eldu zan bidean beetik goitik ta ikusi zuen jauzi batean nola bere burua atera zuen otso batek, eta otsoak ere ikusi zuen gizona, eta bere zuloan barnetik otsoak deadar egin zion:

—A! gizon, gizon, etorri zaite.

Ta joan zan gizona otsoaren ondora.

—A! Luza eidazu atxur ori. Orrekin igoko naiz gora. Il onetan emen nago ez yan ez edan goseak iltzen.

—A!, esan zion gizonak, gaiztakeriak egiten baitituzu zuk.

—Ez yauna, nik sekulan ez tet gizonaren kontra gaiztakeririk e'in, beti ongi, nik ez titut abere gaiztoak ta piztiak besterik yaten.

—Eztek ala izain, emen ola atxemana izan aizenean zerbaitegatik atxeman aute.

—Ez yauna, ba leen e'e gaiztoa izan banaiz emendik aurrera eznaiz izain eta luzai'azu atxur ori ta atxurraren bidez emendik irtengo naiz.

—Ez, ez, ez...

—Bai, begira, gauza bat agintzen dizut, baldin ni emendik ateratzeko eran ematen banazu, nik emendik aurrera beti pixtiak eta ola atxemanen ditut, zuretzat izain ditut erdiak. Neretzat beste erdiak.

Ta, gizonak maite baizuen berak ere zerbait irabaztea, orduan, luzatu zion atxurra eta otsoa atxurraren bidez atera kanpo'at. Ta orduan otsoak esan zion:

—A! yauna! Gose izigarria, iru egunean ez yan ez edan. Yan e'in bear zaitut.

—¿Ni?

—Bai yauna. Goseak bainaiz.

—¿Bainan eztakizu zuk, olako mesede aundia egin dizut eta o'ain ni jan bear nazu?

—Bai yauna, bai, goseak bainaiz.

—¿Baiña eztakizu zuk ondo e'iñen ordaiña eztala ori izaten?

—¿Zer ba?

—Ondo 'iñen ordaiña saria ematea.

—Ez, ez, ez, ezta ala izaten.

—Ba! lekukuoai galdetu bear diogu.

—Ba galdetu dezake.

Ta abiatu zi'en lekukoen eske, ta asto bat. Asto ura bere nagusiak e'aman zuela Omako errotara, (Oma an baita, ango auzo bat baita) zaku bat artokin eta ge'o arto ura kendu zuen aren gainetik, eta makila'ekin yo zuen astoa ta larrea mendira igorri zuen.

Eta biak astoai galde diote:

—Aizu, ¿zer da on eginaren ordaiña? ¿Zer izaten da?

T'esan zien:

—Ondo egiñen pague, ate ostien palue.

Bera'i e'in ziotena. Ta otsoak:

—Aittu al duzu? Nik ere berdin esan nizun.

—Baina lekuko bat ezta aski izaten, bear dire bi.

—Bueno, goazen orduan beste bategana.

Ta biak abiatu zi'en ea beste lekuko bat atxematen zuen mendian, ta antxe axari bat, eta axariai galdetu zioen:

—Aizu gaxerko, on e'inen ordaiña ¿nola izaten da?

—¿On e'iñen ordaiña?

—Ori, e! ¿ze on e'iñen?

—Ba, otsoak esan zion:

—Onek gizon onek, ni an nengon joan dan iru egun ortan zuloan atxemana t'ezin atera, ta goseak iltzen, ta onek andik atera nau, eta nik o'ain au yan e'in nai, ta onek esaten du on e'iñen ordaiña eztala ori izaten.

—A! ori, ori, ori! eztakigu ba, ori ikusi 'in bear.

—Ikusia da, ori e'in dit.

—Nundik atera zaittu?

—Or beerean zuloa bada: andik.

—Goazen, ikusi'ezagun zulo ori.

Iru'ak joan di'e zuloa ikuste'a. Ta ikusi dute, ta esan dio otsoak:

—Ortik atera nau. Ta ¿zer derizkiozu? ¿zer e'in bear dio'ala gizon oni?

—Eztek,... eztek aski. Nik ezin erabaki. Sar a'i or ta atera aiala nere vistan. Nere aurrean ateratzen baldin baau, orduan esain det.

Sartu zan otsoa.

—Bueno, luza neri atxurra,

Otsoak beetik. Ta axeriak esaten dio:

—Aizak, o'ain zer nai duk e'itea?

Gizonak otsoa an utzi zuen ilda. Orduan gizonak pentsa-tzen du.

—Ba, ongi duk. Nik ere emain diat iri zerbait.

Eta ala joan tzi'en etxe'a, emain ziola bi ollasko. Bai baze-kien axeriak maite dituela ollaskoak. Gizona joan zan etxe'a eta esan zion bere emazteari:

—Aizu, emen atean or da axeri bat. Ta bi ollasko agindu diotzat.

—¿Ollaskoak axeriari? Ongi, zorigaiztoko axeria. ¿Emen da axeria? ¿Txakurra nun da?

Eta txakurra artu eta axaatu zion. Eta ala ikusiko zenduen gure axaria, aren ongillea, korrika; eta gibeletik, atzetik, txa-kurra, eta etzuen atxeman, eskerrak sasi arte batean sartu zela'ik ondo. Bestela, gaur etzan bizi. Eta ori ala bazan sartu dedilla kalabazan eta urten dedilla Bitoriako plazan.

Ba, gai au, gai au bera atxeman dut ipui batzuetan, an Pa-zifik itxasoko, an erdi artan bizi diren yenden artean esaten dan bezela. Ori da ze, munduan bizpairu bira egin dituenak alako gaiak aski aldiz atxematen ditugula gure errian.

Bainan ezta bakarrik erria mintzatzen dena. Orrela, gure ar-tean mendiak ere berdin, badituzte beren izenak eta guretzat ba-dute zer esan. Ez izena bakarrik, anitz alditan ere ipuiak, o'in esan de'ana, han Nabarniz mendin arek zerbait esaten dit neri eta ango lagunai berdin. Neri, an bada San Migel, baina ereñu zarren gainean ermita eder bat eta San Migel-en ipuia, ango la-gunai, neri bezala, mendi arek beti ipui eri esaten digu.

Ez da izaten izena bakarrik. Bada Atxarre mendia; an ere badire ipuiak, eta ango mendiak beren izenaz bakarrik ez, baita ipuiak ere ari dire beti mintzo. Eta ala aldi guztietan, erriak, mendiak, ibarrak eta ibaiak guri mintzo dire. Ez bakarrik beren izenaz (izenak, euskal izenak baidituzte), baita ere ipui asko ba-dira berai buruz. Eta paperean ere jarrai dezaten guri mintzo euskal-aoak moteltzen badira, bear degu beti alegin guztian bildu gai auek eta gai oezaz dagoena, eta oiekin zerbait ikasi.